

Slováci ako sluhovia Pána temnôt

KRISTIÁN BENYOVSKÝ (NITRA)

„SLOVÁK

Jánošík, haluška, kozomrd, čobol, čobolák, šalen, kečkemét...“

(Patrik Ouředník: Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny)

Významný a bezpochybne najpopulárnejší maďarský literárny historik a esejista Antal Szerb (1901–1945) v roku 1940 publikoval článok s názvom *Maďarsko v staršej anglickej literatúre*.¹ Zaoberá sa tými anglickými (resp. do angličtiny preloženými) historickými, geografickými a literárnymi prameňmi, v ktorých sa hovorí o Maďaroch, o tradíciách a zvykoch obyvateľstva Uhorského kráľovstva. Okrem iného parafrázuje aj zistenia istého Holanďana, menom Joannes Boemus Aubanus, ktorý v knihe *The Manners Lawes and Customs of All Nations* (anglický preklad vyšiel v r. 1611) podáva takúto charakteristiku vtedajších Maďarov: Magna Hungaria, čiže pravlasť Maďarov bola protektorátom Moskovského kniežatstva. Väčšina Maďarov žije z rybolovu, lovia predovšetkým veľryby, koraly a jeden zvláštny druh vodného živočícha (mor), ktorý sa občas vypláza na pobrežné skaly. Muži vždy nosia klobúk, ktorý si dávajú dole iba vo výnimočných prípadoch, tvár žien je zahalená závojom. V súdnych procesoch sa riadia božím rozsudkom. Ich jazyk sa podobá češtine.

Citované myšlienky môžu vzbudiť veselý úsmev na tvári súčasného čitateľa, a ten úsmev bude tým veselší, čím lepšie pozná geografické a historické súradnice jednotlivých kultúr v Karpatskej kotline. Aubanusov príklad zaiste nie je jediný, no za to veľmi typický. Čo sa týka hodnotenia podobných „rozprávkových“ výkladov krajín a národov, treba prirodzene rozlišovať medzi odbornými a umeleckými žánrami. Ak ide napríklad o románovú fikciu, nemožno od autora očakávať takú mieru presnosti a hodnovernosti faktov (historických a geografických reálií, jazykových

¹ SZERB, Antal: *Magyarország a régi angol irodalomban*. Jelenkor, 50, 2007, č. 5, s. 575–581.

a kultúrnych osobitostí), ako od diel, ktoré sa prezentujú ako vedecko-odborné publikácie. Spisovateľom často ide iba o náznak dobového, miestneho či jazykového koloritu, a preto sa nepridržiavajú tak striktné „reality“. Za skreslením skutočných pomerov však netreba vždy vidieť neinformovanosť či povrchnosť autora. K modifikáciám dochádza aj v dôsledku tichého pôsobenia kolektívnych obrazov – národných stereotypov, ktoré vznikajú a húževnato pretrvávajú nielen vďaka literárnym dielam a ústnym či písomným prejavom verejných činiteľov, ale aj vďaka niektorým historiografickým prácam.

Etnické stereotypy sú fenoménom vedomia, t.j. ide o zjednodušené vnútorné predstavy, ktoré sú kultúrne kódované a vrývajú sa do pamäti jednotlivca najmä vďaka výchove a vzdelaniu. Každý národ si vytvára obraz tak o sebe, ako aj o iných etnikách, najmä o tých, ktoré sú mu zemepisne, kultúrne, či jazykovo blízke. Sebaobraz národa zahŕňa v sebe imago loci (miesto, krajina kde sa daný národ usadil), imago historiae (historická minulosť, pôvod, predkovia), imago fati (historický osud národa, ich poslanie v dejinách ľudstva) a imago linguae (obraz národného jazyka)². K tomu treba ešte pridať predstavy, dotýkajúce sa typických povahových vlastností národa (tzv. národný charakter). Tieto stereotypy sú užitočné, pretože (hoci v zjednodušenej forme) reflektujú existujúce rozdiely medzi národmi a kultúrami. Treba ich však brať s rezervou, istým ironickým a sebaironickým odstupom, lebo inak sa môžu veľmi ľahko stať nebezpečným prostriedkom glorifikácie svojho alebo dehonestácie iného národa.

Ako už bolo naznačené, národné stereotypy možno osobitne skúmať v literárnych dielach, predovšetkým v próze, kde sú lepšie predpoklady na zobrazenie povahových vlastností, historických a zemepisných reálií a kultúrnych tradícií národa, resp. národov³.

V mojom príspevku budem postupovať podobne ako v citovanom článku Antal Szerb, ale s tým rozdielom, že ma zaujíma obraz Slováka v anglickej literatúre, presnejšie povedané iba v jednom, dnes už klasic-

² RÁKOS, Péter: *Nemzeti jelleg a miénk és a másoké*. Pozsony, Kalligram 2000, s. 173.

³ Ako príklad možno uviesť štúdiu Tibora ŽILKÚ: *Maďarské postavy v slovenskej próze – slovenské postavy v maďarskej próze*. Romboid, 34, 1999, č. 3, s. 30–41.

kom románe viktoriánskej éry, ktorý prvýkrát vyšiel v roku 1897 a nepretržite vychádza dodnes. Autorom je Bram Stoker a má názov *Dracula*.⁴

* * *

Príbeh románu írskoho spisovateľa je dostatočne známy (ak nie z bezprostrednej lektúry, tak z množstva filmových adaptácií), preto možno hneď pristúpiť k problematike, ktorá nás prednostne zaujíma: 1. Ako vidí Stoker Slovákov? 2. V akej funkcii vystupujú slovenské postavy v románe? 3. Z akého dôvodu stretávame v blízkosti krvilačného grófa práve Slovákov a nie predstaviteľov iného národa?

Najpodrobnejšiu charakteristiku Slovákov nachádzame na začiatku prvej kapitoly. Ide o pasáž z cestovného zápisníka hlavného protagonistu Jonathana Harkera, ktorý na pozvanie grófa Draculu cestuje vlakom do Transylvánie, aby tam vybavil isté obchodné záležitosti svojho hostiteľa. Harker je na ceste z Klausenburgu (rum. Cluj Napoca, maď. Kolozsvár) do Bistritze (Bistrița). Je očarený tunajšou prírodou a so záujmom si všíma aj ľuď, žijúcich na tomto národnostne zmiešanom území:

„Najčudesnejšie vyzerali Slováci. Vo svojich veľkých pastierskych klobúkoch, širokých špinavobielych nohaviciach, bielych ľanových košeliach a obrovských, ťažkých, takmer stopu širokých kožených opaskoch, povybíjaných mosadznými klincami pôsobili barbarskejšie ako ostatní. Boli obutí do vysokých čižiem, do ktorých mali zakasané nohavice, a tváre im zdobili dlhé čierne vlasy a ťažké čierne fúzy. Vyzerajú veľmi malebne, ale nepôsobia príťažlivo. Kdesi na divadelnom javisku by ich určite uviedli ako akúsi orientálnu tlupu banditov. Povedali mi však, že sú neškodní a nepriebojní.“⁵

Citovaná charakteristika Slovákov sa nesie v znamení pastierskeho archetypu⁶, čo rozhodujúcim spôsobom poznamenal (a vlastne až dodnes poznamenáva) obraz Slováka v zahraničí. Slováci ako horský národ a Slovak ako pastier ovcí – to sú stereotypy, ktoré vytvorili predovšetkým

⁴ V interpretácii vychádzam zo slovenského prekladu: STOKER, Bram: *Dracula*. Preložili: Katarína Slugeňová a Martin Plch. Vydavateľstvo Európa, s.r.o., Bratislava 2003.

⁵ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 11.

⁶ O roľníckom a pastierskom archetype z hľadiska literárnej tvorby pozri: Frančišek MIKO: *Estetika výrazu*. Bratislava, SPN 1969, s. 209–216.

susedné národy, Češi a Maďari⁷, ale ktoré sú hlboko zakódované aj vo vedomí samotných Slovákov. Je to predovšetkým tým, že postava pastiera bola v 19. storočí povýšená na národno-reprezentatívnu úroveň a stala sa dôležitým národno-integračným symbolom⁸. To, že slovenské postavy vystupujú práve v „transylvánskych“ častiach románu, možno (aj napriek faktografickým omylom) pokladať za logickú voľbu autora, keďže ide o dej, ktorý sa prevažne odohráva v horskej oblasti (Východné Karpaty). Postava Slováka (iste nie len pre Stokera) konotuje horu a horský spôsob života.

V tejto súvislosti je dôležité poukázať ešte na ďalší zaujímavý fenomén: hora sa tradične nespája iba so Slováckmi, ale aj s vampirizmom. Túto väzbu odkrývajú literárnotopologické výskumy Daniely Hodrovej. Česká teoretička a spisovateľka poukazuje na to, že sa hora v literatúre často zobrazuje ako miesto s tajomstvom, ktoré je spojené s iniciáciou, pokušením, zjavením a meditáciou. Je to záhadné, niekedy až desivé miesto (hrôza z hory) – okrem iného aj preto, že mu ako miestu s tajomstvom zodpovedajú rôzne druhy postáv s tajomstvom: „(...) bosorky, kožeňárky a veľtyně, horské vily, »černí myslivci«, loupežníci (zbojníci), ďábelští dvojníci. Byly to postavy spjaté s kouzelným nebo chtónickým prostorem hory, bytosti »přírodní« a netvoři, žijící na pomezí dvou světů – života a smrti, světa lidského a zvířecího⁹ (Zdôraznil: K. B.). Drakula ako i vampíri vo všeobecnosti plne zodpovedajú poslednej zmienenej kategórii: sú to živé mŕtvolky, revenanti, t.j. mŕtve bytosti, ktoré sa vracajú zo záhrobia, aby desili, mučili či usmrtili živých. Okrem toho sú schopní premeny: premieňajú sa najčastejšie na vlka alebo na netopiera. Hodrová ešte dodáva, že pre ich úzku spätosť s tajomným horským milieum sa aj horár, lesník a pastier v týchto prŕbehoch (oproti „dolníakom“) javia ako „bytost méně reálná, přeludná, podivínská, bloudská“.¹⁰ Slováci a Dracula

⁷ KREKOVIČOVÁ, Eva: *Mýtus plebejského národa*. In: Eduard Krekovič – Elena Mannová – Eva Krekovičová red.: *Mýty naše slovenské*. Bratislava, Academic Electronic Press 2005, s. 89.

⁸ KREKOVIČOVÁ, Eva: *Mýtus plebejského národa...*, s. 91.

⁹ HODROVÁ, Daniela: *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*. Praha, KLP 1994, s. 66. Hodrová v súvislosti so vzťahom horskej tematiky a tajomných bytostí interpretuje i román slovenského spisovateľa F. Švantnera *Nevesta hôl*. Okrem iného poukazuje na upírské atribúty horského „netvora“ románu (s. 67).

¹⁰ HODROVÁ, Daniela: *Místa s tajemstvím...*, s. 67.

sa teda nedostávajú vedľa seba iba náhodou či zo svojvôle autorskej imaginácie, ale aj preto, že zdieľajú spoločný, kultúrne a literárne kódovaný symbolický priestor: horu.

Treba si ďalej všimnúť kontrast medzi výzorom (fyziognómia, odev) a povahou Slovákov: „nepôsobia príťažlivo“ skôr barbarsky ako tlupa banditov, pričom však podľa názoru tamojších obyvateľov „sú neškodní a nepriebojní“. Povybíjaný opasok, dlhé čierne vlasy a duté fúzy sú pre mladého Angličana odstrašujúcimi znakmi, čo ešte dopĺňajú dlhé valašky. Na nás však tento opis môže pôsobiť skôr ironicky, ak si uvedomíme, že fúzy a vysoké čižmy patria do repertoáru stereotypných vlastností Maďara, t.j. príslušníka národa, od ktorého sa Slováci usilovali najviac odlíšiť. To, čo je pre Slovákov stereotypným dištinktívnym znakom Maďara, je v očiach Západoeurópana slovenským národným špecifikom.

Druhýkrát stretáva Harker Slovákov po boku Čechov. Opisuje ich maľebné kroje, ovčie kožuchy a dlhé valašky. Sú to sedliaci, ktorí pôsobia dojmom pobožného národa. „Tu i tam klačal pred kapinkou nejaký sedliak alebo dedinčanka, ale ani sa za nami neobzreli; vo svojom zbožnom rozjímaní zrejme nemali oči ani uši pre vonkajší svet.“¹¹

Tretí raz sa objavia Slováci v chátrajúcom kaštieli grófa Draculu. Opäť ich vidíme očami Harkera, ktorý už vie, že jeho zvláštny hositeľ pred ním niečo tají, a prídje aj na to, že je zajatcom grófa. Pomaly sa ho zmocňuje panický strach. Práve zvažuje možnosti úniku, keď na dvor kaštieľa vchádzajú dva rebriniaky. „Natešene som sa ponáhľal k oknu a uvidel som, ako do dvora vchádzajú dva veľké rebrináky, každý z nich ťahaný ôsmimi statnými koňmi a na čele každého záprahu kráča Slovák v širokom klobúku, vybíjanom opasku, špinavom ovčom kožuchu a vysokých čižmách. V rukách mali dlhé valašky.“¹² Slováci prinášajú Draculovi prázdne truhly, zložia ich na dvor, grófov hajtman Szganov im zaplatí a odoberú sa preč. Harker im darmo máva a kričí z okna, nevšímajú si ho. V poznámkach slovenského vydania sa dočítame, že meno hajtmána odkazuje na jeho pôvod: Szgan, obvykle Tzigan, t.j. Cigán. Vidíme teda, že sluhovia grófa Draculu sú Cigáni a Slováci. Na konci románu sú to opäť oni, ktorí pomáhajú Draculovi dostať sa späť do svojho kaštieľa. Slováci, ktorí splávajú rieku a obchodujú s obyvateľmi prístrežných miest, v Galaci nemajú príliš dobrú povest'. Keď sa nájde mŕtvola muža, ktorý tiež (hoci nevedome) napomáhal pri úniku grófa, ženy začnú vykrikovať:

¹¹ STOKER, Bram: *Dracula...*, s. 17.

¹² STOKER, Bram: *Dracula...*, s. 55.

„To určite urobil nejaký Slovák.“¹³ Tento výkrik je prejavom predsudkov, čo podľa Miny Harkerovej „poukazuje na všeobecnú nevráživosť voči týmto ľuďom“.¹⁴ Preto aj Van Helsing varuje svojich priateľov pred Slovákami, ktorí sú „silní, bezohľadní a dobre vyzbrojení“.¹⁵

Čím možno vysvetliť skutočnosť, že v službách transylvánskeho grófa (Pána či Princa temnôt¹⁶) stretávame po boku Cigánov (Rómov) práve Slovákov?

Jedným dôvodom môže byť omylná predstava o slovanskom pôvode vampirizmu, ktorá v dobe vzniku diela bola dosť rozšírená. Vampirizmus patril k tým kultúrnym fenoménom, ktoré na prelome 19. a 20. storočia boli aj niektorými odborníkmi definované ako „typicky slovanské“, preto ich laická verejnosť vnímala podobne. Postava vampíra teda konotovala a často ešte i dnes konotuje Slovanov, resp. slovanský pôvod. Preto sa nemožno čudovať, že Dracula je obklopený slovenskými pomocníkmi. Téza o slovanských koreňoch vampirizmu je v súčasnosti už ťažko udržateľná. Ako na to poukázal Giuseppe Maiello, hoci slová *vampír*, *upír* sú slovanského, presnejšie srbského pôvodu, fenomén vampirizmu má celosvetový charakter: „byl zaznamenan prakticky ve všech světadílech“.¹⁷ Autor to „dokladuje“ príbehmi o upírskych bytostiach zo sumerskej, akádskej, hebrejskej, starogermánskej a antickej mytológie, literatúry a folklóru.

Ako ďalší dôvod vystupovania Slovákov v upírskom románe treba spomenúť (dnes už tiež) klasické dielo „literárneho vampirizmu“ od Josepha Sheridana LeFanuho (1817–1873) *Carmilla* (1872), ktorý do značnej miery ovplyvnil neskorších autorov vampírskych príbehov, medzi nimi aj Stokera. Nemožno prehliadnúť tematické a kompozičné paralely medzi *Draculom* a *Carmillou*. Titulná postava LeFanuho románu je prvý ženský (a zároveň lesbický) vampír v literatúre. Pre náš výklad je však dôležitejší jej premožiteľ, o ktorom sa hovorí, že je potomkom šľachtica z Moravy, baróna Vordenburga. Ďalším zaujímavým motívom v *Carmille* je ten, že viera v existenciu upírov sa spája predovšetkým so slovanskými krajinami: Moravou, Srbskom, Poľskom a Ruskom.

¹³ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 389.

¹⁴ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 392.

¹⁵ STOKER, Bram: *Dracula*..., s. 394.

¹⁶ Odkazujem na film Terencea Fishera *Dracula: Prince of Darkness* (1966).

¹⁷ MAIELLO, Giuseppe: *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2004, s. 7.

S tretím možným vysvetlením prichádza talianska odborníčka na literárnoumelecké súvislosti vampirizmu Iris Gavazziová. V 3. a 4. časti knihy *Il vampiresco* (2005) skúma metamorfózy vampíra v literárnej a filmovej tvorbe modernizmu a postmodernizmu. Poukazuje na to, ako sa táto postava alegorizovala do podoby rebela, Krista, Antikrista, zvodcu, ironického herca, cudzinca a Večného Žida. Vampír inklinuje k pólu cudzieho a zvláštneho, píše Gavazziová. Ide o tvora, ktorý žije mimo ľudských a božských zákonov. Nepatrí ani do sveta živých, ani mŕtvych¹⁸ (*revenant*); je prekliaty a odsúdený na večné zatratenie. Chýba mu domov aj vlasť a žije na periférii spoločnosti. Je nočným samotárom, hnaný nestíchajúcou túžbou po krvi. Nemá žiadnych priateľov, iba sluhov a otrokov. Jeho existencia a počínanie predstavuje nebezpečenstvo pre pokojné spolunažívanie členov ľudskej spoločnosti. V tejto súvislosti Gavazzi upriamuje pozornosť na fakt, že aj postavy v službách grófa Draculu zdieľajú niektoré z uvedených vlastností. Cigáni boli aj sú často vnímaní ako outsideri, ktorí stelesňujú vylúčenosť, nebezpečenstvo a postavu cudzieho (*escluso, pericoloso, straniero*)¹⁹. Sú vždy na ceste, preto nemajú svoj vlastný domov. Aj Stoker preberá túto kolektívnu predstavu, ktorá pochádza ešte z doby renesancie a baroka. Keď ide o Slovákov, v románe vystupujú ako vydedenci spoločnosti (*paria della società*)²⁰, ako národ bez samostatného štátu.

Vzťah Draculu a sluhov možno chápať aj vo všeobecnejšej rovine ako vzťah netvora a človeka, čo podľa Tibora Žilku symbolizuje kultúrne rozdiely medzi Východom a Západom: „(...) východná kultúra pripúšťa, aby moc získal netvor nad človekom, aby mu vládol a podmanil ho, západná kultúra sa bráni proti netvorom, groteskné figúrky vyháňa von do lesa, nepúšťa ich do »domu«“²¹ (to je prípad Frankenstein). Dodajme, že dominantné postavenie Draculu naznačuje aj jeho obydlie: „gotický“ hrad na ťažko prístupnej strmej skale. Obyvatelia blízkyh dedín a miest žijú v stálom strachu, sú bezmocní voči nadprirodzenej sile grófa. Preto sa

¹⁸ GAVAZZI, Iris: *Il vampiresco. Percorsi nel brutto*. Milano, Mimesis 2005, s. 105. Fenomén vampirizmu interpretuje autorka z pohľadu estetiky. Kľúčový termín „vampiresco“ chápe ako estetickú subkategóriu ošklivého.

¹⁹ GAVAZZI, Iris: *Il vampiresco...*, s. 105.

²⁰ GAVAZZI, Iris: *Il vampiresco...*, s. 106.

²¹ ŽILKA, Tibor: *Groteskná postava a Frankenstein*. In: Textové podoby postmoderny. Vizualná poézia, próza, dráma. Nitra, Vysoká škola pedagogická v Nitre, Ústav literárnej a umeleckej komunikácie 1996, s. 27.

nemožno čudovať, že neskorší premožiteľia upírskeho grófa prichádzajú zo Západu (Veľká Británia, Holandsko), sú vyzbrojení rekvizitami a vedomosťami potrebnými na likvidáciu netvora.

Stoker nemal bezprostredné skúsenosti s obyvateľmi a kultúrami Strednej a Východnej Európy, všetky informácie čerpal z dostupných prameňov²² (British Museum, Rosenbach Museum) a z odbornej korešpondencie, ktorú viedol so svetoznáмым maďarským orientalistom Árminom Vámbérym. Získané poznatky potom zapracoval do románu, riadiac sa už inými, predovšetkým žánrovými a recepčnými požiadavkami, a nie historiografickými. Vytvoril si tak svoj vlastný obraz o Slovákoch, ktorý pozostáva z týchto elementov:

1. horský spôsob života,
2. pobožnosť,
3. blízky vzťah k vampirizmu,
4. spoločenské postavenie menšinovosti a periférnosti.

Je to obraz romantický, budujúci na exotickosti (kultúrnej inakosti) etnickej skupiny, ktorý je aj napriek nepresnostiam²³ a negatívne (no nie zlomyseľné) podtónu zobrazenia istých protagonistov oveľa bližšie ku skutočnosti ako Aubanusov „vedecký“ výklad o Maďaroch.

²² Medzi najdôležitejšie tituly, ktoré Stoker pravdepodobne preštudoval, podľa odborníkov patria: WILKINSON, W.: *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* (1820), MURRAY, E. C. G.: *The National Songs and Legends of Rumania* (1852), BONER, Charles: *Transylvania: Its People and Its Products* (1865), MAWES, E.: *Roumanian Fairy Tales and legends* (1881), LASZOWSZKA-GERARD, E.: *Transylvanian Superstitions* (1885), *The Land Beyond the Forest* (1888), VÁMBÉRY, Á.: *History of Hungaria* (1886).

²³ Môžeme iba súhlasiť s Ludvíkom Součkom, ktorého názor parafrazuje autor doslovu *Nemŕtvy znamenajú aj nesmrteľní* k slovenskému vydaniu románu Peter ULIČNÝ: „Stoker predsa nepísal historický román, ale rafinovaný fikciu, zabalenú do pláštika gotického románu, mali by sme tieto faktické pošmyknutia majstrovi odpustiť.“ In: STOKER, Bram: *Dracula...* 467.